

Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadının Boşanması Ve Boşanmanın Sosyal Boyutunun Kadınlar Açısından Değerlendirilmesi

Sefa Merve KORUCU

Yüksek Lisans Öğrencisi, T.C. Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Hizmet/ Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

ARTICLE INFO	ÖZET
<p>Makale Türü: Araştırma Makalesi</p> <p>Anahtar Sözcükler: Boşanma, kadın, toplumsal cinsiyet</p> <p>Sorumlu Yazarlar Sefa Merve KORUCU</p> <p>Adres: T.C. Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Hizmet/ Sosyal Hizmet Anabilim Dalı</p> <p>E-mail: sefamrvee@ outlook.com</p>	<p><i>Boşanma, geçmişten günümüze başta aileleri olmak üzere toplumu etkileyen bir olaydır. Günümüzde gittikçe artan boşanmaların hukuki, psikolojik, sosyal, ekonomik vb. birçok sebebi olduğu kadar boşanmanın sonuçları da birden fazla alanda karşımıza çıkmaktadır. Boşanmadan etkilenen grupların başında, kültürel ve çevresel etkiler düşünüldüğünde kadınlar gelmektedir. Kişilerin doğduğu haneden görecelik deneyimlediği ve daha sonra kendi kurmuş olduğu aile yapısına yansıttığı çeşitli cinsiyet rolleri bulunmaktadır. Kadınların daha çok ev içi rol ve sorumluluklarla özdeşleştiği, çocuklara bakım sağlayıcı rolünün çoğunlukla anneye verilmesi, iş yaşamında kadının cinsiyetler arası eşitlikçi olmayan tutum ve davranışlara maruz kalması kadınların toplumsal cinsiyet noktasında konumunu belirleyen birkaç durumdur. Haliyle çalışmanın konusunu da oluşturan, kadınların boşanmayla beraber yaşamış olduğu problemlerin sosyal boyutu toplumsal cinsiyet ile yakından ilgilidir. Kadınların maruz kaldığı durumları ve boşanmadan sonraki süreçte yaşadığı sosyal problemleri incelemek ve önerilerde bulunmak bu çalışmanın hedeflerindedir. Bu doğrultuda çeşitli illerde ikamet eden boşanmış katılımcılarla nitel araştırma tekniği temel alınarak, yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş; kadınların boşandıktan sonraki dönemde yaşadıkları sorun alanlarının sosyal yönü tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmadaki katılımcılar arasından boşanmanın ardından ev dışında serbest vakit geçirme sürelerinin kısaldığını, karşı cinsle olan diyaloglarını sınırlı tuttuklarını, yalnız olarak bir ortama girmekten çekindiklerini ya da kendilerini o ortamdan soyutladıklarını, iş yerinde medeni durumunu gizlemeyi tercih ettiklerini belirtenler olmuştur. Az sayıdaki bazı katılımcılar ise boşandıktan sonra sosyal yaşamında herhangi bir değişiklik olmadığını belirtmişlerdir. Yine katılımcılar kadın olarak boşanmayı eski eşlerinden farklı deneyimlediklerini de söylemişlerdir.</i></p>

1. Boşanma

“Boşanma, taraflardan birinin veya her ikisinin kendi arzusu ile toplumda geçerli norm veya adetlere göre evlilik birliğini sona erdirmesidir” (Özkalp, 2017: 141). Yine başka bir tanımda boşanma; farklı cinsteki çiftlerin, yeniden evlilik yapabileceği şekilde ilişkilerini sonlandırması ve hukuksal anlamda evlilik birlikteliklerini sona erdirmesi (Yıldırım, 2004: 59) olarak görülmektedir. Boşanmaya karşı bakış açısı, bireyci toplum (individualistic society) ve toplulukçu toplum (collectivistic society) kültür özellikleri ile yakından ilişkilidir. Bireyci toplumlarda boşanma daha olağan bir durum olarak karşılanırken toplulukçu kültürlerde boşanmaya hoş karşılanmayan ya da ayıp olarak bakılması söz konusudur. Batı toplumlarında tek ebeveynlik durumu, daha çok aileye alternatif yaşam biçimlerinin çoğalması ile beraber evlilik dışı çocuk varlığı ile oluşmaktadır. Ülkemizdeki oluşumunda ise boşanma, ölüm ve terk gibi nedenler başta gelmektedir. Günümüzde tek ebeveynine sahip ailelerin %60’lık kısmı ayrılma veya boşanma gerekçeleriyle bu aile yapısına gelmişlerdir” (Atilla Demir ve Genç Çelebi, 2017: 114).

Literatürde boşanmaya dair farklı kuram ve yaklaşımlar mevcuttur. Bohannon’a (1970) göre boşanma; duygusal, yasal, ekonomik, ebeveyn olarak, toplumsal ve psikolojik boşanma olarak ayrılmaktadır (Timurturk, 2022: 211). Wiseman ise kişilerin beş aşamalı bir boşanma süreci olduğunu öne sürmüştür ve bu beş aşama şöyledir: İnkâr, Kayıp-Depresyon, Öfke, Yeni Bir Yaşam Tarzının Kimliğinin Oluşturulması, Kabul ve Entegrasyon (Sarpkaya, 2013: 31). Boşanmaya dair kuramlar sıklıkla Levinger’e ait Sosyal Değiş-Tokuş Kuramı ve Wiseman’ın Yas Modelinden beslenmektedir (Arıkan, 1992). Bireyler boşanma aşamasında bir anlamda kar-zarar analizi yapabilmektedir. Taraflar bakımından boşanmış olmanın yararları, evli yaşamının yararlarından daha fazla olması durumunda boşanma seçeneği söz konusu olmaya başlar (Şentürk, 2006).

Evliliğin ilk yıllarında boşanmalara daha sık rastlanılmaktadır. Bunun nedenleri arasında gelecek yıllarda çocukların varlığı, kişilerin partnerlerine olan tahammüllerinin gelişim göstermesi ve beraber yaşamaya alışılması gibi faktörler sayılabilmektedir. Boşanma artık evrensel bir durum olmakla beraber her aile dinamiğinde farklı şekillerde sonuç doğurabilmektedir. Becker’e göre, evliliğin ilk zamanlarında çiftlerin evlilik hakkında yetersiz bilgileri, boşanmalara neden olabilmektedir. Zaman geçtikçe az olan evlilik bilgileri, artarak devam etmektedir (Arıkan, 1992: 25).

Akpan ve Ezeume (2020:368) gerçekleştirmiş oldukları çalışmada boşanmadan kaynaklı sorunları şu şekilde kümelemektedir: “Çocukluk, evlilikte çözülme stresi, genç yetişkinler, sadakatsizlik, cinsiyet farklılıkları, saldırganlık, ebeveyn çatışması, zihinsel kalite, psikolojik iyi oluş, ebeveyn boşanması, depresyon, dayanıklılık, ergenlik, akıl sağlığı, epidemiyoloji, kadınlar, ekonomik refah, sendikalaşma, refah, aile politikası, yoksulluk, birlikte yaşama, yaşam kursu, üvey aile, yeniden evlenme, çocuk velayeti, ebeveyn ayrılığı, ortak velayet, aile içi şiddet, yaşlanma, aile istikrarsızlığıdır.” Görüldüğü üzere boşanma birçok anahtar kelimeyi içeren bir olgudur.

Boşanma beraberinde döngüsel olarak birbiriyle ilintili birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Yani iki kişinin vereceği bireysel kararlar, zamanla toplumsal sonuçları doğurabilmektedir. Bağımlılık, cinsel sapma içeren davranışlar ve alkolizm gibi çoğaltılabilecek sorunlara sebep olabilen boşanma, aynı zamana intihar oranları üzerinde de olumsuz yönde etkilidir. Bu haliyle boşanma, toplumda aile kurumunun değerini azaltmaya sebebiyet veren toplumsal bir istikrarsızlıktır (Azad, 1998; akt. Zare ve Rajaeepur, 2013).

Ancak boşanmayı topyekûn olumsuz bir olgu gibi görmemek gerekir. Boşanmanın kişiler üzerinde olumsuz olmakla beraber, üyelerin kendiliklerini gerçekleştirebilmesi, öz-saygı ve öz güvenin sağlanması, çocuk için daha sağlıklı bir ortam ve ilişkiler sistemi oluşturulması ve yine üyelerin sağlık durumlarının daha iyiye gitmesi gibi olumlu çıktılarını da bulunmaktadır Gross, 2014; akt. Demirel & Buz, 2021, s.161).

2. Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Boşanması

Biyolojik boyutu, kadın veya erkek olmaya işaret eden cinsiyet (sex) terimi, aynı zamanda demografik bir anlam da taşımaktadır. Bunun aksine toplumsal cinsiyet (gender), biyolojik cinsiyet rollerine toplum/kültürün yüklediği ve sözkonusu rollerden beklenti bakımından istediği belirli şeyleri ifade eder (Dökmen, 2019: 19-20). Biyolojik cinsiyet (sex) kişinin doğurganlığını esas alırken toplumsal cinsiyet (gender) sonradan oluşturulan kadınlık ve erkeklik değerlerini belirleyici kıstas olarak kabul eder. Geçmişte farklı olan toplumsal cinsiyet rolleri günümüzde artık kişilerin değişen estik algılarıyla beraber alışlagelmiş dışında görünlümlere bürünmektedir. Önceleri toplumda yaygın kabul görünen heteroseksüel (cinselliği karşı cinsle olan) eğilimken günümüzde homoseksüeller, transseksüeller, aseksüeller varlık göstermektedir.

Kadına yönelik yakıştırmalar daha eski dönemlerde Platon ve Aristoteles'te de rastlanılmaktadır. Platon ve Aristoteles kadının aslında bilgiden, erdemden, mantıktan uzak olduğunu ve bu nedenle idare, yönetim gibi işlerde bulunmalarını gerektiğini belirtmişlerdir. Yani kadına ait olumsuz düşünceler kadim gelenekte de var olmuştur. Kadının ve erkeğin başta aile olmak üzere toplum içerisinde öğrendiği kadınlığa ve erkeklığe ait belirlenmiş rolleri bulunmaktadır (Can, 2019).

Boşanma sonrası yaşamı, kadının var olan statüsünün, eğitim durumunun, ekonomik yapısının etkilediğine dair en çarpıcı çalışmalardan biri Uğur (2014) 'a aittir. Bu çalışmada; kadınların boşanma sebepleri arasında somut nedenler değil, beklentilerinin karşılanmaması, kadınların kök ailelerinin diğer genel aile yapısının aksine boşanmayı desteklemesi, çalışmaya katılan kadınların ekonomik kaygı değil de daha çok yalnız kalma gibi kaygılar yaşadıkları görülmektedir (Uğur, 2014).

Boşanma kimlik değişimini de kapsayan bir süreci ifade etmektedir. Kişiler boşandıktan sonra resmi ve gayri resmi organlarca çeşitli sıfatlarla anılabilmektedir. Kişiler için evlenme, boşanma, dulluk gibi etiketler sonradan belirlenen şeylerdir. Bu nedenle kadının değerini belirleyecek olan şeyler bu gibi sıfatlar olmayacaktır (Karaca Aydın, 2019: 2). Bu tarz yaklaşımların varlığı kadınları çeşitli açılardan damgalamaktadır. Damgalanma sadece kişisel değil kişiyi çevreleyen sistemleri de etkilemekte ve kişiyi çıkmaza sürüklemektedir. Boşanmış kadınlar, sosyal dışlanma veya damgalanma sebebiyle bazen çalıştıkları yerde bazen de çevrelerinde boşandıklarını saklamakta ve medeni durumunun gizli kalması noktasında hassas davranmaktadır.

Cinselliğin kadın ve erkekte farklı anlamlar ve duygular oluşturması kişilerin boşanma sonrası yeniden evlenme düşüncelerinde etkili olabilmektedir. Backer (1981), boşanma ve damga (stigma) ilişkisini ifade ederken boşanmış kişilerin toplumda var olan birtakım olumsuz eleştiriler sebebiyle yeniden evlilik yapma ihtimallerinin daha az olduğunu söylemektedir (Arıkan, 1992: 45). Boşanmış kadının bir daha evlenmemesi gerektiği yaygın inancının aksine erkeklerin yeniden bir yuva kurmasının normal sayılması toplumdaki yerleşmiş yorumları oluşturmaktadır. Kadının yeniden evleniyor oluşu bazen duygusal birlikliklerden ziyade sosyal yaşamda maruz kaldığı koşullar gerekçesiyle de gerçekleşebilmektedir. Evlilik süresince, çiftler ekonomik anlamda gelirlerini paylaşırlar ve yaşam standartları olarak eş imkanlara sahiptirler. Fakat evlilik birliğinin bozulmasıyla beraber kadının sosyal hiyerarşide gerçek anlamda yeri belirlenmektedir (Arendell, 1986; Delphy ve Leonard, 1992; Okin, 1991; Weitzman, 1985; akt. Smock vd., 1999: 797).

3. Kadınlar Açısından Boşanmanın Sosyal Boyutu

Kişileri etkileyen faktörler bireysel ve yapısal kaynaklı olabilmektedir. Arıkan (1992), boşanmadan kaynaklı psiko-sosyal sorunları; duygusal ve ruhsal sorunlar, ekonomik sorunlar, sosyal sorunlar ve çocuğa ilişkin sorunlar olarak ele almaktadır. Konuyla alakalı sosyal ortam, kişiler için hem boşanma nedeni olarak görülürken hem de boşanmanın ardından kadını etkileyen bir boyut olarak da ele alınmaktadır. Bu kısımda daha çok boşanmanın kadınlar açısından sosyal sonuçlarına değinilecektir. Boşanmanın etkileri aslında kişilerin boşanma öncesi yaşamış oldukları çatışmaların şiddetine ve büyüklüğüne göre değişiklik gösterebilmektedir. Bir ihtimalle aşırı stres yükünün ardından boşanma kişilere büyük bir rahatlama sağlarken, daha az stres yaşayan evliliklerdeki kişiler için ise bu rahatlama hissi daha düşük olmaktadır. İnsanlar geriye dönüp boşanmaya baktıklarında, dezavantajlı kişiler durumlarının o kadar iyileştiğini görebilirler ki, göreceli bir anlamda kendilerini çok daha iyi durumda hissederler. Değişim bir başarı olarak görülürse, daha büyük başarılar daha az stres belirtisi ile sonuçlanabilir. Avantajlı kişi ise en başta boşanma nedeniyle stresli olmadığı için yalnızca marjinal bir iyileşmenin gerçekleştiğini hissedebilir (Booth ve Amato, 1991).

Boşanmanın cinsel ve fiziksel bir ayrılma olmasının yanı sıra toplumu, aileleri ve geride kalan çocukları ilgilendiren sosyal yönü de bulunmaktadır. Boşanmış kadınların problemlerinden bir diğeri de kadınların aileleri tarafından anlaşılmadığını düşünmeleri ve yine kendilerinin fazla yorulmalarına ilişkindir. Boşanmayla beraber ekonomik sıkıntıların baş göstermesi; çocuğun isteklerinin karşılanmamasına ve bu süreci atlatabilme noktasında kendine fayda sağlayabilecek etkinliklere katılmamasına sebebiyet verecektir. Kadının boşandıktan sonra sosyal hayatta etiketlenmeye maruz kalacağı endişesi, çeşitli ekonomik fırsatları kaçırmamasına da neden olabilmektedir. Yapılan bir araştırmada boşanan kadınların yüzde 21' ine yakınının çevre tarafından olumsuzluklara maruz kaldıklarını, yüzde 20' lik kısmının arkadaş ve akraba desteğinden yoksun olduklarını söyleyebiliriz (Canatan vd., 2019). Bu durumun sosyal anlamda yoksunluklara sebep olacağı açıktır.

Kadınların tek ebeveyn olarak çocuğuna bakım sağlama noktasında erkeklere nazaran daha çok sorunla karşılaştıkları bilinmektedir. Bu durumun yaşanmasının belirli sebepleri bulunmaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2018: 28-29). Bireysel sorunların temelinde sosyolojik olgular yatmaktadır. Bu sebeple kadının duygusal anlamda sorunları aslında bir anlamda toplumun kadına sunmuş olduğu kaynakların sınırlı ve kaliteli olmayışıyla da alakalıdır.

“Boşanma sonrası annelerde en sık yaşanan problemler ağlama, içe kapanma, güven eksikliği, yanlış anlaşılma endişesi, uykusuzluk ve kilo kaybıyken çocuklardaki davranışlar ise hırçınlık, içe kapanma, akademik performansta problemler olarak sayılmaktadır” (Baynal, 2018: 269). Ayrıca annelerin genel ebeveynlik becerilerinde de azalmalar olduğu ve çocuğuyla daha az vakit geçirdiği boşanmanın etkileri arasında sayılmaktadır. Bazı çalışmalar, boşanmış ve çocuğun velayetinin kendisinde olduğu ebeveynlerin, evli ebeveynlere göre çocuklarıyla daha kısıtlı vakit geçirdiklerini, daha az destekleyici tavırlar sergilediklerini ve yine diğer ebeveynlere nazaran daha az ve yumuşak kurallar uyguladıklarını, bu sebeple çocuk üzerinde daha az denetime sahip olduklarını, çocuklarla çatışma durumlarının da fazla olduğunu göstermektedir (Astone ve McLanahan, 1991; Hetherington ve Clingempeel, 1992; Simons vd., 1996; Thompson vd., 1992; akt. Amato, 2010: 1279). Genel düşünceler boşandıktan sonra kadının çocuklar üzerindeki sorumluluğunun artması yönüyle kadınlar için boşanma sonrası çocukları için ayrıca bir sorumluluk yükünün olmadıklarını belirten çalışmalar da mevcuttur. Bu durum aslında boşanma öncesi çocuk ile alakalı tüm sorumluluğun yine annede olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada toplumsal bir problem olarak göze çarpan boşanma olayını kadınlar açısından toplumsal cinsiyet bağlamında incelemek amaçlanmaktadır. Çalışmaya katılan kadınların deneyimleri ve görüşleri alınarak boşanmanın kadınlar için iş yaşamı, ev içi, arkadaş grubu, sosyal yaşam gibi çeşitli çevrelerdeki görünümünü değerlendirmek hedeflenmektedir. Ayrıca toplumda kalıplaşmış bazı cinsiyet rollerinin boşanmaya yansımalarını kadınların ifadelerinden açıklayabilmek de çalışma için hedeflenen başka bir durumdur.

YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma tekniği kullanılmıştır. “Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmadır” (Yıldırım ve Şimşek, 2020: 37). Çalışılan konunun öznel cevaplar taşıması ve yine boşanmanın herkes için değişiklik arz eden bir deneyim olması sebebiyle sınırlı sayıda ama derinlemesine görüşme tekniği imkânı sunan nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Ayrıca söz konusu çalışmanın amaçlarından birisi de boşanma sonrası kadınların deneyimlerini öğrenebilmek olduğundan nitel bir çalışmayla kişisel görüşler, öneriler, duygular ve beklentiler edinilmesi için daha verimli ve uygun olmuştur.

Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme hem net cevaplar vermeyi gerektirirken hem de isteğe bağlı olan konularda derinlemesine görüşme imkanı sağlamaktadır (Büyüköztürk vd., 2018: 159). Katılımcılara demografik bilgiler içeren ve konu ile alakalı yönlendirilme içeren görüşme soruları sunulmuştur. Çalışma grubunu ise; İstanbul, Ankara, Antalya, Elazığ ve Malatya illerinde ikamet eden, boşanmış 10 kadın katılımcı oluşturmaktadır. Ayrıca araştırma sonuçlarından elde edilen veriler, betimsel analiz tekniği ile yorumlanıp tartışılmıştır.

BULGULAR

Bulgular kısmında boşanmış 10 kadının cinsiyetleri dolayısıyla boşanmayı nasıl deneyimledikleri ve boşanmanın ardından yaşadıkları problemlerin sosyal boyutu ele alınmıştır.

1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Katılımcıların 5'i Elazığ'dan, 2'si İstanbul'dan, 1'i Malatya'dan, 1'i Ankara'dan ve 1'i Antalya'dan araştırmaya katılmışlardır. Yaş dağılımları 27 ile 67 yaş arasındadır. Meslek dağılımları şu şekildedir; 2 öğretmen, 1 aşçı, 1 hemşire, 1 memur, 1 sigortacı, 1 emekli ve 3 ev hanımı bulunmaktadır. Yine kadınların sahip oldukları çocuk sayılarına bakılacak olursa; 1 kadının 5 çocuğu, 3 kadının 2 çocuğu ve 6 kadının da tek çocuğu bulunmaktadır. Bütün katılımcıların çocuklarının velayetleri kendilerinde yani annededir. Söz konusu katılımcılardan 2'si çocukları için nafaka almakta, geriye kalan 8'i ise nafaka almamaktadır.

Kadınlardan 6'sı çocuğuyla/çocuklarıyla beraber yaşadığını, 2'si kök ailesiyle beraber yaşadığını ve 2'si ise çocuğuyla/ çocuklarıyla ve bununla beraber aile fertlerinden birisiyle bir hanede yaşadıklarını belirtmişlerdir.

2. Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadının Boşanması ve Boşanmanın Kadına Dönük Yüzü

Çalışmanın odak noktasını, kadının boşanmasının toplumsal cinsiyet hususunda değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışmamızın bu kısmında görüşülen boşanmış kadınların boşanmayı nasıl deneyimlediklerine ve kadın olarak yaşamının kendilerine neler hissettirdiklerine yer verilecektir.

"Tabi ki sosyal hayatım tamamen ortadan kalkmasa da saatine göre bile çok büyük sıkıntılar yaşıyorum. Belirli bir saatte dışarıda olamamam, geç saatlerde dışarıda kalamamam, başka bir erkek ya da kuzenim bile olsa onun arabasıyla eve kadar gelememem. Bir kız arkadaşım olsa dahi o araçla evin önüne gelmemi istemiyor. Bu benim için kesinlikle sosyal yaşantımı derinden etkiliyor. Hani iş arkadaş ortamlarını zaten artık eledim diyebilirim. Bir toplantı olursa belki çok nadir arkadaşlarımla kahve içmişliğim var. Belki gidip geldiğim birkaç ev ortamım var. Çok fazla sosyal hayatım kalmadı açıkçası. Bir kere tek kocan değil, çok kocan oluyor. Bu çok zorlu bir süreç yani. Önceden tek başına bir insandan izin alıp ya da bir ona haber verip bir yerlere gitmen gerekirken sonrasında birkaç kişiyle irtibat halinde olmak zorunda kalıyorsun. Annene haber veriyorsun, babana haber veriyorsun. Bu beni çok zorladı özellikle. Bir yere gitmekten artık vazgeçme durumuna geliyordum. Her tarafta oturamıyorsun. Çocuğunla birlikte gireceğin alanlar, ona göre seçmek durumundayım. Hani bi eşin yanındayken bir yerlere girmek var, bide tek başına giriş yapmak var. Ondan dolayı da sıkıntılar yaşadım." (K1)

K1 sosyal anlamda boşanma sonrası ciddi şekilde etkilendiğini dile getirmiştir. Boşandıktan sonra ailesinin yanına gelen K1, ailesinin tutucu ve kuralcı tavrından dolayı hayli zorluklar yaşadığını ve sosyal anlamda kısıtlandığını söylemektedir. Yine bu verileri destekler nitelikte K5'de şunları dile getirmektedir:

"Toplum tarafından ister istemez dışlanmışlığa maruz kalıyorsun. Çünkü Elazığ gibi kısıtlı bir toplumda yaşıyorsunuz hani evinize abiniz bile gelse farklı anlaşılabilir. Tanıyan var, tanımayan var. Bunun zorluğunu yaşadım ama güçlü olarak ayakta kalmak, kendi kendine terapi etmek yetiyor." (K5)

K5 bulunduğu şehirden dolayı, evine gelen kişiler noktasında dahi sorunlar yaşamaktadır. Toplum tarafından boşanmış bir kadın olarak evine akrabası dahi olarak gelen erkeğin yanlış anlaşılabileceğini ifade etmiştir.

"Arkadaş ve aile ortamında dışlanmışlık hissetmedim ama iş ortamında hissettim. Çünkü hangi işe girdiysem bu süreçte işte bekârim ve bir çocuğum var dediğimde işveren bakışı hemen değişiyor. 'Himm dul musun, yalnızsın, bekârsın' anlamında direkt buna bağlayan çok oldu. Bu yüzden böyle 3-4 iş değiştirdiğim oldu. Hatta son girdiğim 2-3 bekârim dedim. Ama işte muhasebe arayıp, sen nasıl bekârsın senin üzerinde çocuk var dediği zaman dedim demek bu da olmuyor. Maalesef söylemek zorunda kalmıştım." (K6)

"... Ama boşanınca çevrende, çalıştığın yerde erkekler tabi maalesef sana böyle şey yapabiliyorlar. Senin o sınırlarını ihlal etmeye çalışıyorlar. Erkek beyinleriyle dul kadına yaklaşımları farklı oluyorlar." (K10)

Yine kadınların boşanma sonrası iş hayatındaki dışlanmışlıklarını ve belirli etiketlere maruz kaldıklarını anlatan örnekler yukarıdaki katılımcıların belirttiği gibidir.

“Her yere tek başınıza tek bayan olarak gidemiyorsunuz. Çarşıya, pazara gidersiniz de bir dostunuza bir aile olmuyor. Mesela dün yağmur yağıyordu. Camımdan acaba su girdi mi dedim komşuma acaba. Konuştuk biraz akşam bana çaya gel dedi. Eve geldikten sonra yemeğimi yedim, çaya gideceğim. Sonra ailesi vardı belki oğlu, gelini beraberlerdi. Sonra aradı niye gelmiyorsun dedi. Valla siz ailecek çocuğun gelinin ben rahatsız etmek istemiyorum, gelemeyeceğim dedim. Hemen ne oldu söz versem de o ortama giremiyorum. Rahatsızlık vermek istemiyorum. Eşim yok niçin ben oraya gideyim? Soyutluyorsun kendini.” (K9)

K9 boşanma sonrası aslında sosyal ortamlardan kendisini nasıl soyutladığını, kalabalık ve aile ortamlarında artık eşi olmadan kendisini rahatsız hissettiğini ifade etmiştir.

“...Kesinlikle çok büyük fark var. Bir de aile vasfı burada çok önemli. Aile eğer mutaassıpsa, tutucuysa, kuralcıysa sen onun kurallarına göre hareket ettiğin için senin sosyal hayatın tamamıyla sıfıra düşüyor. Ama bir erkek için gece geç saatte eve gelmesi, arkadaşlarıyla, erkeklerle hatta kızlara bir araya gelmesi çoğu zaman problem olmuyor. Ama boşanmış bir kadının başka bir erkekle oturup kalkması hani yaşadığımız memleket itibarıyla bence çok büyük probleme sebep. O yüzden bunları düşünerek hareket etmek zorunda kalıyoruz, kadınlar olarak.” (K1)

K1 boşanmanın kadın ve erkek kıyaslamasını yukarıda yapmaktadır. Yine K1, kadının boşanma sonrası bazı noktalarda daha temkinli olması gerektiğini ve özellikle kadın ailesiyle beraber yaşıyorsa ailenin tutumunun bu noktada çok önemli olduğunu vurgulamıştır.

“...Hani insanların bakış açısı özellikle erkekler hani boşanmış kadına evli kadından farklı bakıyorlar. Yani boşanmış kadın onlar için aranan bir kadın anlamına geliyor. Aslında öyle bir şey yok ama toplumun böyle bir bakış açısı var. Kadın dulsa, eşinden ayrılmışsa, gençse belirli istekleri vardır, o istekleri başka insanlardan karşılamak zorundadır algısı var. Yani beni, benim gibi yaşayan birçok kadını sıkıntıya sokuyor.” (K2)

K2 toplumda boşanmış kadınların genellikle cinsellikle anılmasını ve yine boşanmış bir kadının belirli isteklerinin olması noktasında fikirlerini beyan etmiştir. Bu fikrin kendisini ve kendisi gibi olan kadınları rahatsız ettiğini de ifade etmiştir.

“Boşandığımda eşim ne yaptı? Tüm çocukları bana bıraktı gitti gezdi, ilişkileri oldu. Duygusal, cinsel anlamda ilişkileri oldu. Tabi ben bir bayan olduğum için gezemedim. Yani gezemediğim demeyeyim de onun kadar bağımsız olmadım. Ben gezmeyi seven biriyim o dönem benim gezmem ekonomik anlamda sekteye uğradı... Cinsel anlamda benim duygum olmadı. Çünkü sadakatsizlikten dolayı ayrıldım ya cinsellikten tiksindim. Aksine tiksindim. Ama duygusal anlamda boşluk hissettim. Sadece duygusal anlamda ‘onun yaşadığı bu güzel duyguları neden ben yaşamıyorum?’ dediğim anlar oldu.” (K10)

K10 bunlara ek olarak cinsel anlamda da artık bir isteksizliği olduğunu ve duygusal anlamda kendisinin de eski eşi gibi rahat olmasını istediği anlar olduğunu dile getirmektedir. Bu noktada kadın ve erkeğin boşanma sonrası yaşamlarındaki değişimler ifade edilmiştir.

“Genelde iş yerinde, boşanma konusunu bahsetmediğimi dile getirebilirim. Bu boşanma olayını birkaç belki güvendiğim arkadaş haricinde karşı tarafa belki de güvensizliğimden dolayı eşimin il dışında çalıştığını, ayrı olmadığımızı dile getirdiğim zamanlar oldu.” (K1)

“Kadın olarak tek yaşamının hala zorluklarını hissediyorum. Ya şöyle insanlar hala gelişmemişler. Hani o dar şey içindeler ‘eşi de yok acaba nereye gidiyor’ gibi düşünmüşlerdir, dedikodumu da yapmışlardır. İftira da atmışlardır bana gençken.” (K7)

“Daha boşanmamıştım. Bir soyadı değişikliği yaşamıştık boşanmadan dolayı değil. Eşimin şirketi vardı, kargolar karışmasın diye farklı yerlere gitmesin diye soyadı değiştirmişti. Soyadım değişti. Neyse aradan bir zaman geçti bizim müdürümüz bayandı. Beni çağırdı dedi ki ‘Böyle böyle bir müfettiş var, evlenmeyi düşünüyor. İyi bir insan dedi. Görüşmek ister misin?’ Yani benim soyadım değişmesinden boşanmış olduğumu düşündüler. Bizim toplumumuz çok cahil bu konuda. O yüzden ben hiç fırsat vermemeye çalıştım bu konuda.” (K9)

Yine katılımcılar iş yaşamında sırf kadın ve özellikle boşanmış kadın oldukları için çeşitli zorluklarla karşılaştığını belirtmişlerdir. Kadının erkeğin soyadını taşıması ve bu soyadın değişmesiyle beraber kadının kişisel olduğu kadar yapısal birtakım problemlerle de uğraştığı görülmektedir.

3. Kadın Açısından Boşanmanın Sosyal Boyutu

Kadınlar boşanma sonrasında çeşitli problemlerle baş etmek durumunda kalmaktadırlar. Buna ek olarak yaşam pratiklerinde ve varsa çocuklarıyla yaşamlarında değişikliklere maruz kalmaktadırlar. Kadınların yaşadıkları problemler fizyolojik, psikolojik, ekonomik, sosyal ve hukuki vb. olabilmektedir. Bu çalışmada boşanmanın sosyal boyutunu kadın bağlamında ele alacağız.

“Sosyal anlamda dediğim gibi tek başına mücadele etmek bir kadın için zor. Günümüz şartları olarak. Bir de ailem tutucu, mutaassıp bir aile olduğu için sorumluluğum bir kat daha artıyor. Sosyal alanda fazla aktifleşemiyorsun. Çalışma itibarıyla hani belki oradaki ortamdan dolayı sosyalleşebiliyorum.” (K1)

“Ekonomik olarak çok problem yaşamadım. Ek işler yaptım o yüzden yaşamadım. Psikolojik tabii ki birtakım problemler yaşadım. Komşuluk yapamıyorsun. Genelde zaten benim gibi arkadaşlarım var, eşi olmayan. Benim gibi olan arkadaşlarla arkadaş olmak zorunda kaldım. Çünkü kendimi birtakım şeylerden etkilenmemek için daima eşi olmayan ya genç kız ya benim gibi ayrı olan arkadaşlarımla görüşüyordum. Eşi olanlarla görüşemiyordum, evine gidemiyordum. Huzursuz oluyordum.” (K9)

Yukarıda boşanmanın sosyal etkilerinden bahseden katılımcılar yer almaktadır. K9, tek başına bir yere girmekten çekindiğini ve kalabalık ortamlardan kendisini soyutladığını ifade etmiştir. K1 ise ailesi ile beraber yaşayan bir kadındır. Ailesinin tutucu tavrından kaynaklı sosyal problemler yaşadığını ancak iş yaşamının kendisine iyi geldiğini belirtmektedir.

“ O dönemde çekincelerim oluyordu, tek bir yere gitmek istemiyordum. Ama şu anda o şeyler bitti artık. Kendime güvenim geldi, atıyorum mesela yaşımdan dolayı meslek sahibi değilim, okumadım. Diplomam yok ama inan ki bir diplomam olsaydı, bir üniversite mezunu falan olsaydım çalışmaya bile başlayabilirdim. O kadar ki özgüven patlaması yaşıyorum artık.” (K3)

K3 boşandıktan hemen sonra çeşitli konularda tereddütleri olduğunu ancak zamanla bunları aştığını dile getirmektedir. Ayrıca K3 eğitim seviyesinden yakınırken yükseköğretimden mezun olup, çalışmak istediğini de ifade etmektedir.

“Zaten ben eski eşimle aktif değildim sosyal anlamda. Olmadığım için ayrıldıktan sonra daha da sosyalleştim ve bu benim güvenimi daha da arttırdı. Çünkü yeni işler yaptım, yeni ortamlara girdim, yeni arkadaşlıklar edindim. Bu benim için inanılmaz mutluluk ve özgüven kaynağı. İş yerinde aile gibiydik, akşam çıkardık, yazın pikniklere giderdik. Bu işyerinin bana bu anlamda inanılmaz katkısı oldu. Kadın başına inanılmaz böyle güçlü kadın yer ettirdiler.” (K6)

K6 ise sosyal anlamda eski eşinin kendisini kısıtladığını ancak boşanma sonrası daha fazla arkadaş, iş ortamlarına dâhil olduğunu belirtmektedir. Bu ortamlara dâhil olmanın kendisine güven kattığını, bu ortamların kendisini güçlü hissettirdiğini dile getirmiştir.

TARTIŞMA

Nitel yöntem ile gerçekleştirilen bu çalışmada elde edilen özgün veriler ve literatürdeki konu ile ilgili verilerin yorumlanması ve tartışılması çalışmanın bu kısmında gerçekleşecektir.

Görüşme yapılan kadınlar boşanma sonrası kaygı, öfke, çaresizlik, özgüvende düşüş, çocuklarının bakımı noktasında duyduğu endişeler, finansal çıkmazlar ve toplum baskısı gibi sorunlar yaşamaktadır. Arıkan'ın (1992: 123)“Yoksulluk Evlilikte Geçimsizlik ve Boşanma” adlı çalışmasında da kadınların boşanmayla beraber yaşadıkları problemler arasında toplumsal faktörlerin ve sosyal çevrenin etkili olduğu görülmektedir. Arıkan'ın çalışmasında boşanmış kadınların önem arz eden problemleri şöyle ifade edilmiştir: Ekonomik sıkıntı, çocukların geleceğine dair endişeler, yalnızlık, yeni bir evlilik yapamama, çocukların sorunları, kadının geleceğinin belirsizliği, çocuklara duyulan özlem, ruhsal sıkıntı, bedensel rahatsızlık, önceki eşi kıskanma ve toplumun kötü gözle bakmasıdır. Bu noktada başka bir çalışmada yalnız annelerin, evli annelere göre daha sık sağlık problemi yaşadığı ve bu biyolojik bozulmaların stres, yetememe duygusu, özgüven eksikliğine etkisi bulunan sosyal destek ağları ile yakından ilişkili olduğu bilinmektedir (Boztilki, 2022: 252). Kişiler için resmi olsun ya da olmasın sosyal destek kaynakları biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan iyileşme noktasında büyük öneme sahiptir.

Kadınlardan bazılarının boşanma sonrası medeni hallerini iş yerlerinde söylemekten kaçındıkları ve arkadaşlarıyla bu

durumu paylaşmaktan çekindikleri yönünde veriler elde edilmiştir. Bu durumun yaşanmasında toplumun cinsiyetlere yüklediği anlamlar ve beklentiler önemli yer tutmaktadır. Kucur ve Kelebek (2021: 256)' in yapmış oldukları çalışma, elde edilen verileri destekler nitelikte olup, yazarlar kadınların boşanma sonrası yeni medeni durumlarını çevrelerinden saklamak istediklerini ve bu konuya yönelik sorulara cevap vermekten kaçındıklarını belirtmişlerdir.

Bu çalışmamızdaki kadınların daha çok karşı cinsle değil de hemcinsleriyle beraber vakit geçirmeyi tercih ettikleri, aileden bir erkekle dahi görünmekten çekindikleri ve kendilerini erkeklerden korudukları görülmektedir. Kadınların bu yöndeki çekincelerini boşanmış olmaları ve sonrasında yaşadıkları bölgenin etkisi tetiklemektedir. Kadınların boşanmayı erkeklerden farklı deneyimlediklerine dair veri setleri bir başka çalışmada şöyle sunulmaktadır. *“Boşanmış Kadınlarda Toplumsal Baskıya Direnme Stratejileri: Van Örneği”* adlı çalışmanın bulgular kısmında boşanmış kadınların evli kadınlardan farklı olarak erkeklerin dikkatini çekmemek için fazla süslenmeden işe gittikleri, belli boylarda etek giyindikleri, hemcinsleriyle sosyalleştikleri, erkeklerle ancak zorunlu hallerde görüşmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Kadınlar flört durumlarını ise kimseye sezdirmeden bertaraf ettiklerini belirterek kendilerini toplumdaki durumundan korumak durumunda kaldıklarını vurgulamışlardır (Sarpkaya, 2013: 38).

Tek ebeveynin anne olduğu hanelerde yapılan bir çalışmada kadınlara hangi sosyal gruplara yönelik güven duydukları sorulduğunda; duyulan güvenin ortalama değerlerinin 7.18'i sağlık çalışanlarına, 7.02'si sosyal hizmet çalışanlarına, 6.95'i güvenlik güçlerine ve 6.87'si ailesine diyerek bu seçenekleri çoğaltmışlardır. (Boztilki, 2022). Ancak bizim gerçekleştirdiğimiz çalışmada elde edilen verilerde kadınların genellikle sosyal destek noktasında ailelerinden, arkadaşlarından, komşularından ve yalnızca 1 kişinin sosyal hizmetlerden yardım aldığı görülmektedir. Kişilerin yaşamış oldukları bölgedeki aile yapısı ve toplumsal zihniyet, kurumlara ihtiyaç duyulması noktasında değişiklikler arz etmiştir.

Boşanmayla beraber kadınların en çok ailesinden destek aldıkları, ailesiyle beraber ikamet edenlerin olduğu, iş yaşamında ve sosyal yaşamda boşanmış kadın algısının anneleri etkilediği bilinmektedir. Kamusal ve özel alanda şekillenen algılar, kadınların kendilerini koruması noktasında hassasiyet oluşturmuştur. Uzunkaya Seçen (2017)' in gerçekleştirmiş olduğu çalışmadaki kadınların geneli boşandıktan sonra ailelerinden maddi-manevi destek aldıklarını, boşanma sonrası etiketlenmekten çekindiklerini, güvensizlik yaşadıklarını, erkekler tarafından farklı beklentiler içerisine sürüklendiklerini, yalnızlık ve çekingenlik hissettiklerini, korunma ihtiyacı hissettiklerini, değersiz hissettiklerini ve arkadaşlarıyla görüşmekten çekindiklerini belirtmişlerdir.

Son olarak kadınların sosyal ortamlara katılımı açısından bir değerlendirme yapmak gerekirse bu çalışmadaki katılımcıların bazıları tarafından dile getirilen problemler: toplu ortamlara girmekten çekinme, kendi kendisini soyutlamadır. Ancak bazı katılımcılar da sosyal yaşamlarında değişiklik olmadığı yönünde görüş beyan etmişlerdir. Yine başka bir çalışmada kadınların gezi, toplantı gibi faaliyetlere katılımlarının sınırlı olduğunu ayrıca psikolojik değerlendirmelerinde ise depresyon başta olmak üzere anksiyete, somatizasyon düzeylerinin diğer psikolojik belirtilerinin belirli bir oranın üzerinde olduğu görülmektedir (Canatan vd., 2019).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, kadınların boşanmayla beraber yaşamış oldukları problemin sosyal boyutu toplumsal cinsiyet bağlamında ele alınmıştır. Boşanma geçmişten günümüze var olan bir olgudur. Kişilerin evlilik birlikteliği resmi olarak sonlanmasıyla gerçekleşen boşanmanın farklı deneyimler oluşturduğu düşünülmektedir. Boşanmanın çeşitli bireysel ve yapısal sebepleri, sonuçları bulunmaktadır. Kişilerin boşanma sebepleri ve sonuçları değişiklik göstermektedir çünkü kişiler ve kişilerin deneyimleri biriciktir. Bu doğrultuda çalışmamızdaki kadınların boşanma sonrası sosyal hayattaki deneyimleri hakkında ve kadınların cinsiyetleri sebebiyle boşanmayı güç atlattıklarına dair bulgular sunulmuştur. Katılımcılar iş yaşamında, aile içerisinde, akraba sisteminde, arkadaş çevresinde çeşitli sosyal zorlanmalara maruz kalmışlardır. Ayrıca yine kadınlar sırf kadın oldukları için boşanmayı erkeklerden farklı deneyimlediklerini, erkeklerden daha fazla sorumluluk alanlarının genişlediğini belirtmektedirler. Çalışmaya katılan katılımcıların çocuklarının velayetleri kendilerinde olduğu göz önüne alındığında çoğunun artan iş yüküyle beraber sosyal anlamda yeteri derecede aktif olamadıkları, iş yaşamında boşanmış olduğunu söylemekten çekindikleri, kalabalık ortamlara girmekten hoşlanmadıkları ve sırf cinsiyetlerinden dolayı boşanmayı erkeklerden farklı deneyimledikleri görülmektedir. Tüm bu çıktılar sonucunda kültürlerdeki yerleşmiş olan toplumsal cinsiyet rolleri ve kalıp yargılarının mikro, mezo ve makro boyutta kişileri etkilediği görülmektedir. Bu çalışmanın gelecekte boşanmayla ilişkili olan çalışmalara ışık tutması, kadının boşanmasıyla beraber yaşayabileceği sorunları net şekilde ifade edebilen başka çalışmalara da vesile olması temenni edilmektedir ve konu hakkındaki öneriler

şu şekilde sıralanmaktadır:

- Çocuklar, ebeveynlerinin sosyalleştirmesi sonucu bazı 'şey' lere anlam yükler ve ona göre hareket ederler. Ailelerin bu noktada bilinçli bir kültürlenme ve sosyalleştirme ağını oluşturmaları gerekmektedir. Böylelikle gelecek toplumlar sağlıklı nesiller yetiştirme noktasında fikir sahibi olabilecektir.
- Boşanma fikri edinen çiftlerin başvurabilecekleri, kendileri ve varsa çocukları için terapi, danışmanlık hizmeti alabilecekleri her mahallede olması mümkün sosyal hizmet istasyonları kurulmalıdır.
- Kamu veya özel sektör fark etmeksizin iş yaşamında kadının medeni haline göre muamele görmesinin önüne geçilmelidir. Kişiler mesleki anlamda medeni durumlarına göre değil, iş yaşamındaki becerilerine göre değerlendirilmelidir.
- Kadınlar, boşanma sonrası yaşanması muhtemel problemler hakkında bilgilendirilmelidir. Ayrıca kadınların yaşadıkları olayı öznelştirmemeleri adına kendileriyle aynı deneyimi paylaşan kişiler ile buluşturulup grup toplantıları düzenlenmelidir.
- Boşanma sonrası kadınların muhtaçlık durumlarının tespit edilip, nafaka veya tazminat almaları önündeki hukuki engellerin kaldırılması önemlidir. Eski eşten hukuki, maddi taleplerin katı şekil şartlarıyla alınmasının önüne geçilmesi gerekmektedir.
- Kültürlerde yer edinmiş ve bebeklikten itibaren çevreden görülerek, öğretilerek gelen toplumsal cinsiyete ilişkin rollerin eriyerek kaybolması gerekmektedir. Günlük yaşamında ve iş yaşamında kişilerin bir eylemi gerçekleştirme noktasında bilgi, beceri ve tecrübeleri göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akpan, I., & Ezeume, I. (2020). The Challenges Faced by Parents and Children. *Challenge*; 63: 365-377.
- Arıkan, Ç. (1992). *Yoksulluk Evlilikte Geçimsizlik ve Boşanma*. Ankara.
- Atila Demir, S., Genç Çelebi, Ş. (2017). Tek Ebeveynli Ailelerin Sorunları: Nitel Bir Araştırma. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*; 8: 111-128.
- Baynal, F. (2018). Boşanma Sonrası Başa Çıkmada Dini ve Manevi Etkilerin İncelenmesi. *Bilimname*; 35,:253-282.
- Booth, A., Amato, P. (1991). Divorce and Psychological Stress. *Journal of Health and Social Behavior*; 32: 396-407.
- Boztilkı, M. (2022). Tek Ebeveynli Ailelerde Sosyal Sermaye Gelişimi ve Güvenin Önemi: Yalnız Anneler Odaklı Bir Çalışma. *Journal of Emerging Economies and Policy*; 7: 248-262.
- Can, İ. (2019). *Tarih, Toplum ve Kültür Bağlamında Aile ve Kadın*. İçinde: A. A. Koyuncu, A. Koyuncu, A. Gökçen, A. Özpinar, E. Ulutaş, E. Başaran, . . . Ö. Altunsu Sönmez, & M. Aydın (Ed.), *Sistemantik Aile Sosyolojisi* (ss. 183-210). Çizgi Kitabevi.
- Canatan, K., Bilge, Y., Çapar, H. (2019). Tek Ebeveynli Aile Bağlamında Yaşayan Annelerin Sosyal ve Psikolojik Problemleri: Küçükçekmece Örneği. *Turkish Studies Social Sciences*; 14: 1331-1354.
- Demirel, B., Buz, S. (2021). Tek Ebeveynli Hanelerdeki Kadınların Rol ve Sorumluluklarındaki Değişimler ve Deneyimledikleri Güçlükler. *Akademik Hassasiyetler*; 8: 157-192.
- Dökmen, Z. Y. (2019). *Toplumsal Cinsiyet-Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. Remzi Kitabevi.
- Karaca Aydın, S. (2019). Kadınlar İçin Tek (Yalnız) Ebeveynlik ve Zorlukları. *Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*; 1: 23-34.
- Kucur, F., Kelebek, Ö. (2021). Boşanmış Kadınların Boşanma Aşaması, Süreci ve Sonrasında Yaşadıkları Zorluklar: Esenler SHM Örneği. *Journal of Social Policy Conferences*; 231-266.
- Özkalp, E. (2017). *Sosyolojiye Giriş*. Ekin Yayınevi.
- Sarpkaya, O. A. (2013). Boşanmış Kadınlarda Toplumsal Baskıya Direnme Stratejileri: Van Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*; 6: 29-50.
- Sayan Karahan, A. (2022). Boşanma Sürecinde Psikolojik Müdahaleler Üzerine Bir Derleme. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*; 9: 88-111.
- Şentürk, Ü. (2006). *Parçalanmış Aile Çocuk İlişkisinin Sebep Olduğu Sosyal Problemler (Malatya Uygulaması)*. Doktora Tezi. Malatya: T.C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2018). *Tek Ebeveynli Aileler*. Aile Eğitim Programı Proje, Ankara.
- Timurturk, M. (2022). *Aile Birliğinin Bozulması: Boşanma ve Yeniden Evlenme*. İçinde: B. Köse, Ö. Zeybekoğlu Dünder, S. Güçlü, G. Demez, E. Kart, C. Akkaya, . . . S. Aslan, & N. Adak (Ed.), *Değişen Toplumda Değişen Aile Sosyolojik Tartışmalar* (ss. 201-220). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Uğur, S. B. (2014). Günümüzde Kadının Boşanma Deneyimleri: Akademisyen Kadınlar Üzerine Bir Araştırma. *Mediterranean Journal of Humanities*; 4: 296-326.
- Uzunkaya Seçen, H. K. (2017). *Türkiye’de Boşanma ve Eş Kaybı Bağlamında Dul Kadın Algısı*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünal, A. (2016). *Sosyal Bir Olgu Olarak Boşanmanın Nedenleri ve Sonuçları*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2021). *Nitel Araştırmanın Bilimsel Araştırma Geleneği İçindeki Yeri*. İçinde: A. Yıldırım, & H. Şimşek (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (ss. 31-60). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, N. (2004). Türkiye’de Boşanma ve Sebepleri . *Bilig*; 28: 59-81.